

Weggevoerd en teruggevonden

Over middeleeuwse
handschriften uit
Limburgse kloosters¹

Habetslezing, Johan Oosterman

¹ Deze bijdrage is gebaseerd op de Habetslezing, uitgesproken op 20 oktober 2022. De tekst is opgedragen aan Jos M.M. Hermans (1949-2007), Limburger in Groningen, die mij leerde goed naar handschriften te kijken en me liet zien hoe relevant het is de geschiedenis van de eigen regio serieus te nemen. Hij onderzocht daarom handschriften uit Groningse kloosters. Ik richt me, sinds ik in Nijmegen woon, op de cultuur en geschiedenis (en dus ook op de handschriften) van het gebied van Maas en Rijn.

Inleiding

Een van de oudste boeken met teksten in het Middelnederlands is het vroeg veertiende-eeuwse handschrift met de *Limburgse Sermoenen* en het Maastrichtse Paasspel. Het zijn verfynde mystieke teksten uit de tweede helft van de dertiende eeuw en een liturgisch spel in de volkstaal dat in het Maastricht van omstreeks 1300 moet zijn opgevoerd en daarom behoort tot het oudste toneel in de Nederlandse taal dat bewaard is gebleven. Het handschrift met deze teksten, geschreven in het huidige Zuid-Limburg en eeuwenlang bewaard in het Maastrichtse vrouwenklooster Maagdendries, is tegenwoordig een van de schatten van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. De lotgevallen van dit boek zijn exemplarisch voor dat van talrijke middeleeuwse handschriften afkomstig uit Limburgse kloosters.²

In deze bijdrage gaat het over Limburgse collecties die verspreid zijn geraakt en over de boeken die er deel van uitmaakten. Daarbij ligt de nadruk op middeleeuwse handschriften, de meest zeldzame boeken uit die verzamelingen, boeken die tot de verbeelding spreken. Ik beoog geen compleet overzicht te bieden. Er zijn te veel collecties en is er te weinig onderzoek gedaan om tot een synthese te kunnen komen. Ik richt het zoeklicht daarom op drie Limburgse verzamelingen waarin handschriften een belangrijke rol speelden, verzamelingen die exemplarisch zijn voor de lotgevallen van collecties. Het zijn verkenningen naar de bibliotheek van de redemptoristen te Wittem, naar de boeken van de minderbroeders te Weert en naar de elf kisten met boeken die in 1839

► **Limburgse Sermoenen. Openingspagina met gehistorieerde initiaal waarin afgebeeld Christus die zijn leerlingen onderwijst. Zuidoost Limburg, 1300-1325. Den Haag, KB, 70 E 5, f. 3r.**

werden aangetroffen in het Maastrichtse gouvernementsgebouw aan de Bouillonstraat. Deze bijdrage is een pleidooi voor onderzoek naar collecties door de eeuwen heen, onderzoek dat niet alleen het verhaal vertelt van materieel erfgoed, maar dat meer nog een speurtocht is naar de mensen die leefden met die boeken. Het is bovendien een zoektocht naar manieren om deze verhalen zichtbaar te maken. Het is geen pleidooi voor teruggave, hoe spijtig het verlies van sommige van de collecties ook was (en is).

Collecties zijn per definitie dynamisch van karakter: boeken worden toegevoegd of verwijderd, delen van collecties worden samengevoegd omdat kloostergemeenschappen samengaan, delen van collecties worden afgestoten omdat ze overbodig zijn geworden en meer dan eens zijn ze ten prooi gevallen aan verwoesting.³ In de Nederlandse geschiedenis leidde vooral de Reformatie tot grootschalige vernieling en verstrooiing van boeken en bibliotheken, maar ook tot de stichting van nieuwe bibliotheken met boeken die door de overheid waren geconfisqueerd.⁴ In de Limburgse geschiedenis zijn twee andere belangrijke momenten van ‘verval’ aan te wijzen: de Franse tijd en het midden van de twintigste eeuw, toen religieuze gemeenschappen hun aantrekkingskracht verloren en snel decimeerden. In die steeds kleiner wordende gemeenschappen waren de soms kapitale biblio-

-
- 2 Over dit handschrift en de datering omstreeks 1300, zie P. Gumbert, ‘De datering van het Haagse handschrift van de “Limburgse sermoenen”’, in: E. Cockx-Indestege en F. Hendrickx (red.), *Miscellanea neerlandica. Opstellen voor dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*, Dl 1. Leuven 1987, 167-181. Zie verder W. Scheepsmas, *De Limburgse sermoenen (ca. 1300). De oudste preken in het Nederlands*, Amsterdam 2005.
 - 3 Zie voor collecties met Middelnederlandse handschriften, F. van Oostrom en D. Hogenelst, *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen*, Amsterdam 1995, 9-59; zie ook: R. Ovenden, *Burning the books. A history of knowledge under attack*, Londen 2020.
 - 4 Zie voor de stadsbibliotheek van Amsterdam, J.A.A.M. Biemans, *Boeken voor de geleerde burgerij. De stadsbibliotheek van Amsterdam tot 1632*, Nijmegen 2019, 30-77.

Nos similes
 hominibus. 7c.
 Dese wort sp.
 onse ic te sine
 hongeren en twee igenke
 as. en spreken de wort aldus
 in ditsen. Si sult gelic si
 dien misen die beiden h
 heren die genaen es ter
 vnuogt dassin gereet in
 laten. Dese brudegoem es
 got en die brut es sin men
 seyt. die velt te himel ge
 mit. en in den uncke da
 ge so witer her wed come.
 en sp. onse ic in d ewinge
 lien. Siet dat gi beret list.
 want gi wet mit warmer
 nog welges dags des as.
 kint compt. Dats dar bi
 want wi alle twee as. kid
 sin. en hi en es mit dan es
 as. kint en gots. en daer
 tue dwange die as. dalsich
 got as. made. en die misen
 te gode als dar wore stect.
 Dar onse here sp. dat wi
 gode werden. Dar made
 allene die as. want as. es
 so edel en so werdech dulle
 ten as. ane allen den gen

gode gelic macht. In d ma
 ten dat hi heme gelic mag
 werden. Nu sp. hi dat wi
 gelic sullen wesen dien as.
 die beiden hars heren die
 genaen es ter vnuogt.
 als hi weder compt dassin
 gereet in laten. en die d
 hars heren beiden si sult
 die dene hebbe wille sis
Durste es Cwale beide.
 dulle waken sullen. en su
 len waken tot die dene.
 Durste dar se ombe wake
 sullen. Dats dat hen mit
 vstoln en werde. Dander
 es dat hen tfor min vles
 seche. op dulle heme ligt e
 regen brengen. Terde es
 dulle beret sin den brude
 goem in te laten. Si sullen
 ten isten waken dat ben
 der sear mit vstoln en wde.
 Dar af sp. s. pl. wat ma
 ech ons verftolen werde
 dan die sile. deere wicht
 der diuel tallen tiden dat
 ter ons die vstele. en bid
 en stect ons vltelic te wa
 ken dat wi die behuden.
 Wi sullen oec wake op dat

Bouillonstraat met het voormalige gouvernementsgebouw: 'Hotel du Gouvernement à Maastricht en 1850'. Tekening door Philippus van Gulpen (1792-1862). Herkomst: J.J.M. Timmers (red.), *In het voetspoor van Ph.G.J. van Gulpen*. Heerlen 1978.

theken een toenemende last voor de gemeenschap.⁵ Verkoop of schenking was dan vaak de meest voor de hand liggende uitweg. De collecties van Wittem en Weert behoren tot die laatste categorie. Ze zijn ontstaan in de context van de grote bloei van ordes en congregaties in de negentiende en twintigste eeuw. Het verhaal over de elf kisten uit het gouvernementsgebouw heeft te maken met de opheffing van kloosters in de Franse tijd. De boeken uit deze kisten waren afkomstig uit kloosters die in 1797 waren opgeheven. Enkele decennia later verdwenen ze voorgoed uit Limburg.

Wittem

In Partij wisten ze er tijdens het carnaval in februari 1976 wel raad mee: de verkoop van 'hun' bibliotheek, die van het redemptoristenklooster te Wittem, een buurtschap op een steenworp van Partij.⁶ Met een toets van ironie werd die verkoop van de boekencollectie aan de bibliotheek van de Katholieke Universiteit in Nijmegen bekritiseerd. Echt verzet brak niet uit. Het was alsof men wist dat het nu eenmaal zo gaat: kloosters lopen leeg, de schatten verdwijnen en wij blijven achter. Die toon spreekt in elk geval ook uit een artikel dat 23 januari

-
- 5 In de geschiedenissen van ordes en congregaties die de laatste decennia gepubliceerd zijn, wordt daaraan vaak zijdelings aandacht besteed (zie bij voorbeeld J.A. de Kok, *Acht eeuwen minderbroeders in Nederland. Een oriëntatie*, Hilversum 2007 en M. Monteiro, *Gods Predikers. Dominicanen in Nederland (1795-2000)*, Hilversum 2008. Wel heel uitvoerig is H. Kienhorst en A. Poirters, *Book collections as archaeological sites. A study of interconnectedness and meaning in the historical library of the Canonesses Regular of Soeterbeeck* [...], Turnhout 2023. Een overzicht dat de lotgevallen van kloostercollecties in een breder perspectief plaatst is er niet.
- 6 Zie een krantenknipsel met een foto van die optocht. Het knipsel bevindt zich in het Archief van de Redemptoristen, tegenwoordig bewaard in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven te St Agatha.

Carnavalsoptocht Partij.

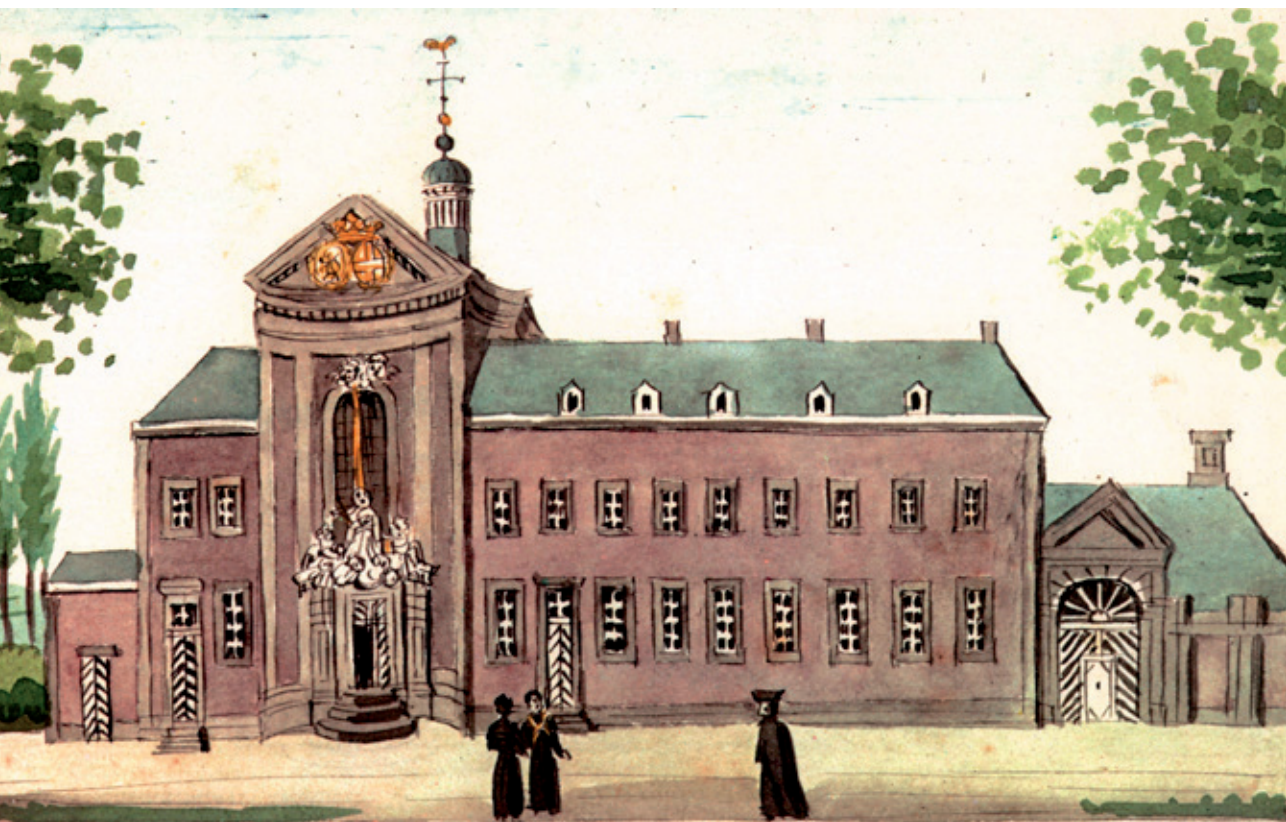
van dat jaar de voorpagina van het *Limburgs Dagblad* sierde, waarin de verkoop werd vergeleken met de recente aankoop van de boeken van de franciscanen door de Universiteit van Utrecht: 'Voor het klooster in Wittem was het boekenbezit langzamerhand een grote last geworden' terwijl Nijmegen lacunes zou kunnen opvullen die waren ontstaan door schade in de oorlog.⁷ Je zou verwachten dat de gemoederen in Limburg hoog opliepen, maar vooralsnog was dat nauwelijks het geval.

De overdracht van zo'n 80.000 banden uit de imposante bibliotheek van Wittem naar de

Nijmeegse universiteitsbibliotheek was onderdeel van een veel grotere overeenkomst.⁸ Al enkele jaren voordien was er binnen de orde van de redemptoristen vastgesteld dat het behoud van de omvangrijke en kostbare collecties een te zware last begon te worden. In de jaren 1971-1973 werd door een daartoe ingestelde commissie in kaart gebracht welke verzamelingen die binnen de orde aanwezig waren, de moeite van het bewaren waard waren. De Katholieke Universiteit Nijmegen bleek bereid de boeken van veertien deelcollecties, onder meer afkomstig uit kloosters en studiehuisen,

7 *Limburgs Dagblad*, 23 januari 1976. Geraadpleegd via Delpher. Rond diezelfde datum verschenen er ook berichten in de *Leeuwarder Courant* (23 januari 1976), *Nederlands Dagblad* (24 januari 1976) en *Trouw* (28 januari 1976).

8 De informatie over de overdracht van de collecties van de redemptoristen is in grote lijnen gebaseerd op C. Dols, J. Oosterman en E. Roodenbrug, 'Hemelse boeken. De Collectie Redemptoristen en de Universiteitsbibliotheek Nijmegen', in: *Impressie. Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed* 27 (2020), 38-40. Specifieke ontleningen aan de archieven van de Radboud Universiteit en de redemptoristen worden hierna verantwoord. Zie ook A.H. Laeven, 'Mijlpalen van een bibliothecariaat. De universiteitsbibliotheek Nijmegen tussen 1965 en 1995', in: *Capita Selecta uit de geschiedenis van de Universiteitsbibliotheek Nijmegen. Aangeboden aan mr. G.G.A.M. Pijnenborg bij zijn afscheid als bibliothecaris*, Nijmegen 1995, 59.

Redemptoristenklooster in Wittem. Tekening door Philippus van Gulpen (1792-1862).
Herkomst: J.J.M. Timmers (red.), *In het voetspoor van Ph.G.J. van Gulpen*, Heerlen 1978.

aan te kopen en in hun onderlinge samenhang te bewaren.⁹ Juist het bijeenhouden van die collecties was voor de redemptoristen een aantrekkelijke oplossing. Toch viel het besluit niet lichtzinnig en binnen de orde was er discussie over de vraag of men er goed aan deed afstand te doen van dit bezit, dat zozeer verbonden was met de eigen geschiedenis en identiteit.

De redemptoristen zijn een orde die in de achttiende eeuw in Italië werd opgericht en die zich vanaf 1835 vestigde in Nederland. Ze betrokken een voormalig kloostergebouw te Wittem, dat na confiscatie door de Fransen in 1797, verlaten was door de kapucijnen. Het gebouw, daterend van omstreeks 1730 en in barokstijl opgetrokken, had een magistrale

9 Het ging, blijkens een overeenkomst van 10 december 1975, om de volgende collecties: 'de bibliotheken en catalogi van het vroegere studiehuis van Wittem, van het vroegere noviciaat van 's-Hertogenbosch, van het vroegere tijdschrift *De Volksmissionaris*, van de voormalige kloosters van 's-Hertogenbosch en Rotterdam, van de bezinningshuizen van Zenderen en Seppe, van de leraren van het vroegere St.-Alphonsusseminarie, van de kloosters van Amsterdam, 's-Gravenhage, Nijmegen, Roermond, Roosendaal en Wittem met haar bestand per 1 november 1075, in totaal ruim 240.000 banden, verder te noemen: de Collectie Wittem'. Universiteitsarchief Radboud Universiteit, archief College van Bestuur, dossier cb27886.

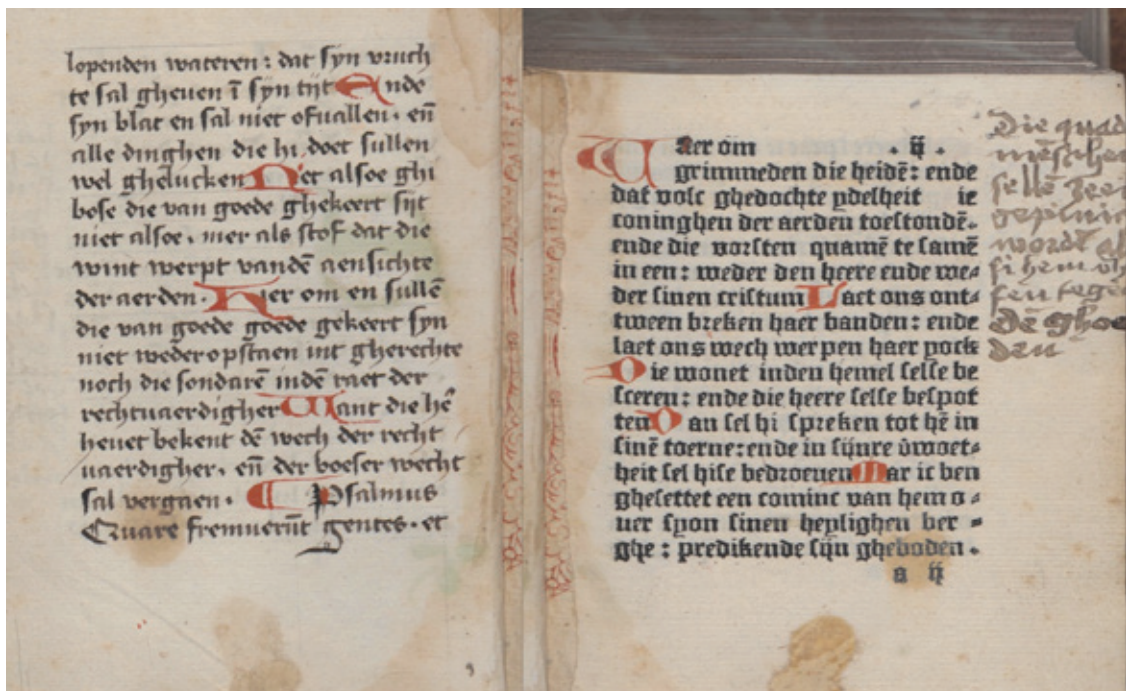

Bibliotheek van Wittem. Foto Sander van Daal.

bibliotheekruimte. De redemptoristen bouwden er een indrukwekkende collectie op waar toe bij de opheffing in 1975, 28 middeleeuwse handschriften behoorden, 38 incunabelen (ook wel wiegendrukken genoemd), 147 postincunabelen en tal van latere kostbare drukken. Maar wie die oude en kostbare boeken overziet, treft maar weinig Limburgse werken aan. Hoe de redemptoristen precies aan hun handschriften en vroege drukken kwamen, verdient nader onderzoek. Naar schatting 100 tot 200 van die boeken maakten al deel uit van de collectie van de kapucijnen, en waren door hen achtergelaten toen het klooster door de Fransen werd geconfisqueerd. Duidelijk is in elk geval dat het

merendeel van de handschriften afkomstig was uit gewesten buiten Limburg: devotieboekjes uit Nijmeegse, Arnhemse en Delftse kloosters, getijdenboeken uit Noord- en Zuid-Holland.

Dat de collectie maar weinig Limburgse boeken uit de middeleeuwen bevat, wil niet zeggen dat de bibliotheek niet nauw verbonden is met de Limburgse cultuurgeschiedenis. De collectie die in Wittem is samengebracht en er gedurende anderhalve eeuw intensief is gebruikt, weerspiegelt vanzelfsprekend een belangrijke fase uit de Limburgse geschiedenis. Joh. Thijssen, auteur van twee artikelen in *Limburg Vandaag*, verschenen op 30 oktober en 16 november 1976, had dan ook volkomen

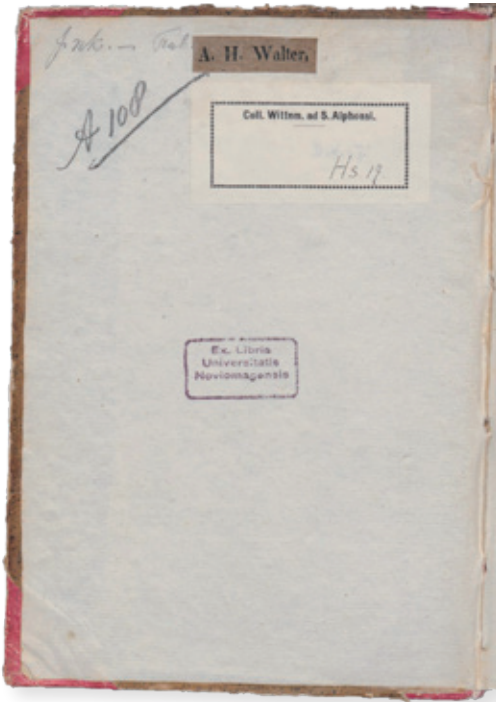

Psalterium. Delft, 1480. Het linkerblad is handgeschreven omdat er een blad van het gedrukte werk ontbrak. Op het rechterblad is handgeschreven commentaar toegevoegd. Nijmegen, UB, Inc. 52.

gelijk toen hij wees op de cultuurerosie die een gevolg was van de teloorgang van Limburgse (maar ook Brabantse) kloostercollecties.¹⁰ Thijssen zet uitvoerig uiteen wat er gaande was in de jaren rond 1976. Kort samengevat, in de woorden van Thijssen: 'Het kerkelijk boekenbezit in Ned.- Limburg werd in 1967 geraamd op circa 870.000 banden. Daarvan zijn er sindsdien meer dan 350.000 uit deze provincie verdwenen.' Dat maar nauwelijks was gedocumenteerd hoe deze collecties oorspronkelijk waren samengesteld, maakte het verlies des te groter. Juist onder die omstandigheden was het vertrek van de bibliotheek uit Wittem een stap te ver, aldus Thijssen, terwijl er in Limburg, met de aanstaande komst van de Universiteit

Maastricht, een goede plek kwam om aan deze boeken onderdak te bieden. Dat dit niet gebeurde weet hij aan onverschilligheid en gebrek aan daadkracht, en zo kon het gebeuren dat tienduizenden boeken uit Wittem in verhuishagens naar Nijmegen vertrokken. Zijn zorg is begrijpelijk: het verdwijnen van de omvangrijke collecties die in de negentiende en twintigste eeuw tot stand waren gekomen, is vergelijkbaar met het grootschalige slopen van de wederopbouwarchitectuur: pas als er bijna niets van over is gaat men de waarde ervan inzien. Maar juist bij de redemptoristencollectie, waartoe de boeken uit Wittem behoorden, was het besef dat de samenhang van de collectie ertoe deed er wel. Juist het

10 J. Thijssen, 'Verdwijnen van kerkelijk boekenbezit betekent cultuurerosie voor Limburg', in: *Limburg Vandaag* 8 (1976) nr. 9, 13-16 en nr. 10, 13-17.

◀ Dekblad van Hs Nijmegen UB 317 (Preken, Mnl. Oost-Nederland, 1475-1500) met eigendomsmerken van A.H. Walter, het klooster Witten en de universiteitsbibliotheek Nijmegen. Nijmegen, UB.

▼ Eigendomsmerk op het dekblad. Bibliotheek redemptoristen Roermond. *Het gezantschap der Neêrlandsche Oost-Indische Compagnie, aan den grooten Tartarischen Cham*. Nijmegen, UB, OD 749 b 14.

gegeven dat de Nijmeegse universiteit niet op zoek was naar de krenten uit de pap, maar alle collecties van de redemptoristen met een gezamenlijke omvang van zo'n 250.000 banden wilde overnemen en toegankelijk maken, was een belangrijk argument om voor Nijmegen te kiezen. De bibliotheekcommissie van de redemptoristen schreef over die keus: 'De universiteit van Nijmegen is ook een Limburgs belang. Het noorden van de provincie is eerder op Nijmegen aangewezen dan op Maastricht'. Zij waren niet de enigen die er zo tegenaan keken. Op 15 december, vermoedelijk nadat hij kennis had genomen van de artikelen in *Limburg Vandaag*, schreef de redemptorist A. Sampers vanuit Rome aan zijn ordegenoot pater E. Jansen: 'Evenals u is het ook mij zeer ter

harte gegaan dat de Wittermse Bibl. (en eveneens het boekenbezit der andere huizen) naar Nijmegen UB gegaan is. Maar wat willen we?' Hij benadrukt dat het om mooi en waardevol bezit ging, maar dat het uiteindelijk om het gebruik van de boeken gaat, en die rol speelde de bibliotheek steeds minder. En hij vervolgt dat 'in de gegeven omstandigheden – die droevig zijn, doch die u en ik niet kunnen veranderen – het 't beste was de bibliotheek aan de UB over te doen. Het door Limburgers herhaaldelijk naar voren gebrachte argument van "verlies van Limburgs kultuurbezit" weegt mij niet zwaar. Ik voel niet veel voor dergelijk provincialisme. Nederland is al klein genoeg."¹¹

De Nijmeegse kopers waren zich heel goed bewust van de immateriële waarde van het-

¹¹ Sint-Agatha, ENK, AR-P039 Archief redemptoristen, inventarisnummer 2143.

AMSTERDAM,

By JACOB VAN MEUKS, Plaatsnyder en Boekverkooper, op de Keyſers Graſt, in de Stadt Meurs, A^o 1670.

▲ Getijdenboek, Vlaanderen, ca. 1500. Gemaakt voor een Hollandse opdrachtgever, later in bezit van een kanunnik van de Walburgiskerk Arnhem. In de 20e eeuw Collectie Wittem. Nijmegen, UB, Hs. 309.

◀ Gegraveerde titelpagina van *Het gezantschap der Neêrlandsche Oost-Indische Compagnie, aan den grooten Tartarischen Cham, den tegenwoordigen keizer van China*. Nijmegen, UB, OD 749 b 14.

► Voorpagina *Limburg Vandaag* van 9 oktober 1976, met afbeelding van de bibliotheek van het klooster Wittem.

geen ze verwierven. In de koopovereenkomst is dat vastgelegd. De catalogi van de diverse redemptoristencollecties werden bij overdracht meegeleverd en worden nog bewaard, al vergt het heel wat inspanning om een goed overzicht te krijgen van wat er bewaard is en wat er aan dubbele exemplaren is afgestoten. Ook daarin was namelijk voorzien: boeken die Nijmegen al op de planken had, mochten van de hand worden gedaan. De HTP (Hogeschool voor Theologie en Pastoraat) in Heerlen was de eerste kandidaat voor overname. In welke mate dit gebeurd is, valt moeilijk te achterhalen. De redemptoristencollecties roepen nog veel vragen op. Gelukkig zijn de archieven rijk en vertellen ze ons niet alleen de aankoopprijs – 2.400.000 gulden – en de herkomst van de boeken, maar geven ze ook inzicht in de discussies en overwegingen bij de verkopende en aankopende partijen.¹²

De overdracht van de bibliotheek van Wittem was niet de eerste grootschalige transfer van een historische boekencollectie vanuit het Limburgse naar elders, en vanuit het oogpunt van historische erfgoedwaarde ook niet de meest ingrijpende. In dat licht is de omgang met de elf kisten met boeken die in 1839 werden aangetroffen in het gouvernementsgebouw te Maastricht misschien wel de meest treffende illustratie van de lotgevallen van het geschreven Limburgse erfgoed uit de middeleeuwen.¹³ Honderden handschriften en oude drukken die waren vervaardigd in Limburgse kloosters en er eeuwenlang hadden gefunctioneerd verdwenen naar bibliotheken buiten de grenzen van de provincie. Die casus maakt duidelijk hoe lange tijd is omgegaan met erfgoed en hoe dit het zicht op de schriftcultuur in Limburg heeft bemoeilijkt.

Boeken, bibliotheken en collecties

Voor ik uitvoeriger inga op die elf kisten en hun inhoud, is het van belang stil te staan bij de vraag waarover we het hier precies hebben. Een bibliotheek in de twintigste eeuw is iets anders dan een collectie handschriften uit een middeleeuws klooster, en de boeken die uit diverse kloosters zijn samengebracht en lange jaren bewaard zijn op de zolder van een overheidsgebouw, vormen op een heel andere manier een ‘collectie’ dan de boeken die decennialang keurig op de planken hebben gestaan in een ruimte die bedoeld was om boeken te bewaren, te raadplegen en te koesteren. In zo’n geval spreken we van een bibliotheek, in het eerste geval zou je eerder spreken van een tijdelijke opslag. Termen als ‘collectie’, ‘bibliotheek’ en ‘historische bibliotheek’ worden makkelijk naast elkaar en door elkaar gebruikt, zoals de imposante studie van Ad Poirters en Hans Kienhorst over de boeken uit het klooster Soeterbeek te Deursen (nabij Ravenstein) treffend laat zien.¹⁴ Ook de mensen die door de eeuwen heen met die boeken geleefd hebben, bezigden verschillende termen die lang niet altijd eenduidig waren. Voor nu is het van belang dat we ons realiseren dat bibliotheken en collecties voortdurend in beweging zijn: ze worden uitgebreid, er worden boeken vervreemd, collecties worden samengevoegd, overgeplaatst en opgeheven, waarbij de afzonderlijke boeken verspreid raken, maar achteraf vaak toch, op grond van gemeenschappelijke kenmerken, herkenbaar zijn als onderdelen van één collectie. Die collecties bestaan vanaf de opkomst van het gedrukte boek uit manuscripten (handgeschreven boeken) en gedrukte werken. En na verloop van tijd komen er telkens nieuwe boeken bij zodat uiteindelijk, in de ogen van de gebruikers, die middeleeuwse boeken en de

12 Radboud Universiteit, archief College van Bestuur, dossier cb27886.

13 Zie ter vergelijking over de lotgevallen van Limburgse archieven, J. van Rensch, ‘Tussen ‘vandalisme’ en ‘la manie de tout conserver’: Limburgse archieven in een revolutionaire tijd’, in: *Tijdschrift voor geschiedenis* 133 (2020), 499–522.

14 Kienhorst en Poirters, *Book collections as archaeological sites*.

De bibliotheek van Soeterbeek na 1975. De oude bibliotheek bevindt zich in de middelste drie kasten. Foto: Sint Agatha, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, AR-Z104/3019.

nieuw aangeschafte werken, samen één collectie vormen. Pas in de loop van de negentiende eeuw begint men onderscheid te maken tussen de historische kern van een collectie, die vooral bewaard wordt omdat de boeken als waardevol worden beschouwd, en de nieuwe boeken die in het dagelijkse gebruik relevant zijn. Voor de collectie in het klooster Soeterbeek wordt dat onderscheid tussen de ‘oude bibliotheek’ en de handbibliotheek, pas in het midden van de twintigste eeuw gemaakt. Net op tijd om die oude boeken voor verder verval en verkoop te behoeden. In Soeterbeek bleven die boeken dus als ‘collectie’ bewaard. Dat is heel uitzonderlijk. Elders waren collecties al veel eerder uit elkaar gevallen, verspreid geraakt of, als ze wel samenbleven, in meer of mindere mate gemusealiseerd. Een bijzonder geval, een collectie die eigenlijk geen collectie was, maar die

bestond uit de restanten van tal van kloostercollecties, en die opging in nieuwe institutionele verzamelingen, staat bekend als de ‘Collectie Maastricht’. Het zijn de boeken die in 1839 werden aangetroffen in Maastricht: de elf kisten in het gouvernementsgebouw.

Elf kisten uit het gouvernementsgebouw

In 1839, toen de staatkundige en politieke situatie in Limburg nog geenszins tot rust was gekomen na de (uiteindelijk) definitieve scheiding van een Belgisch en Nederlands Limburg, werd ‘op een donker vertrekje, deel uitmakende van de derde verdieping’ van het Provinciaal Gouvernementshotel te Maastricht een verzameling boeken aangetroffen waarvan men niet wist wat ermee te doen. Het betrof een groot aantal middeleeuwse handschriften en incuna-

Johannes Willem Holtrop. Tekening door Eastman Johnson, 17 mei 1855. Collectie Den Haag, KB, KW PLANO U10166 [2].

belen, overgebleven na de verdeling van het kloosterbezit in de Franse tijd. Deze boeken waren sinds 1797 onopgemerkt gebleven.¹⁵

De waarnemend gouverneur legde de vraag wat te doen met deze boeken, voor aan de Minister van Binnenlandse Zaken, en op 13 april 1839, zes dagen voor de onafhankelijkheid van België formeel werd beklonken en de scheiding van beide Limburgen definitief was, zond hij een lijst met titels naar J.W. Holtrop, bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Hij mocht een selectie maken van

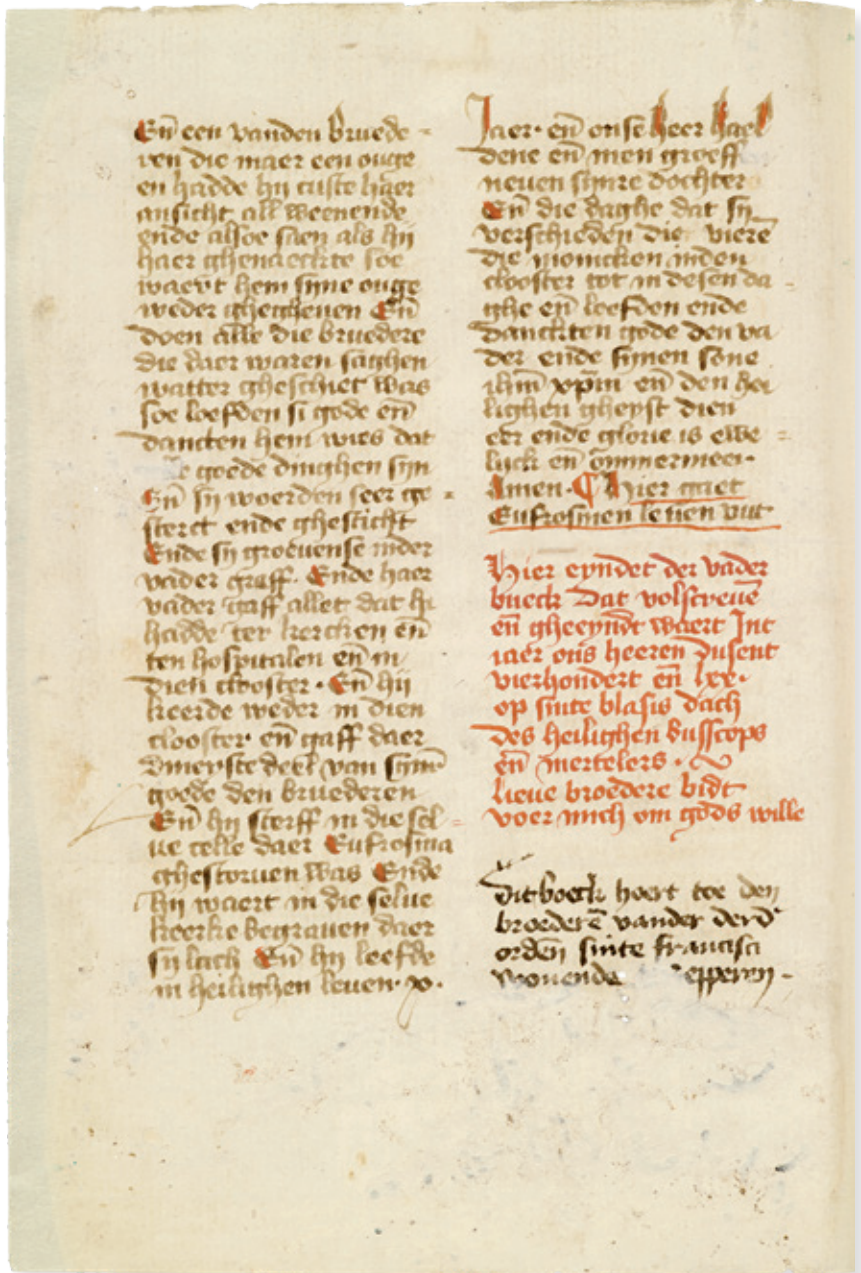
boeken die voor zijn instelling van belang waren, maar Holtrop wilde de boeken zien om ze te kunnen beoordelen en op 12 juni werden elf kisten met boeken met een beurtschipper naar Rotterdam vervoerd en van daar naar Den Haag waar ze op 26 juni aankwamen. Jos Hermans, die de geschiedenis van de boeken uit het gouvernement in detail beschreven heeft, concludeert: 'Zoveel is duidelijk: de boeken gingen kennelijk definitief weg uit Limburg'.¹⁶

Het vervolg is complex, maar kan ook in grote stappen verteld worden. Holtrop, die benadrukte dat veel van de boeken in slechte staat verkeerden, maakt een ruime selectie: 73 van de 120 handschriften en vrijwel alle incunabelen pasten naar zijn oordeel in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek. De Minister besloot dat de KB deze boeken kon houden. Het restant werd aangeboden aan Leiden, maar Jacob Geel, de bibliothecaris, voelde zich beledigd door wat hij aantrof: 'dien prullenhoop' schreef hij, 'het uitschot dat de Kon. Bibliotheek verwerpt.' Naar zijn oordeel was het beter geweest 'het overschot, als scheurpapier, bij het pond te verkoopen'.¹⁷ Leiden wees het aanbod af, maar de universiteitsbibliotheek van Utrecht had wél belangstelling, vooral vanwege de geestelijke inhoud die paste bij de positie van Utrecht als kerkelijk centrum in de Middeleeuwen. Zes kisten werden verzonden naar Utrecht, twee naar Amsterdam, en een gedeelte daarvan ging door naar Groningen. De paar boeken die nog over waren nadat de Groningse UB een keuze had gemaakt, gingen terug naar het ministerie en werden vandaar naar Maastricht gezonden.

15 Deze paragraaf over de Collectie Maastricht is grotendeels gebaseerd op J. Hermans, 'Elf kisten boeken uit het gouvernementsgebouw te Maastricht. Lotgevallen van de Limburgse handschriften en oude drukken, gevonden in 1839', in: E. Cockx-Indestege en F. Hendrickx (red.), *Miscellanea neerlandica. Opstellen voor dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*. Dl 1, Leuven 1987, 105-143. Zie verder J. Deschamps, *Tentoonstelling van Middelnederlandse handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*, Hasselt 1954.

16 Hermans, 'Elf kisten boeken uit het gouvernementsgebouw te Maastricht', 109.

17 Hermans, 'Elf kisten boeken uit het gouvernementsgebouw te Maastricht', 111.

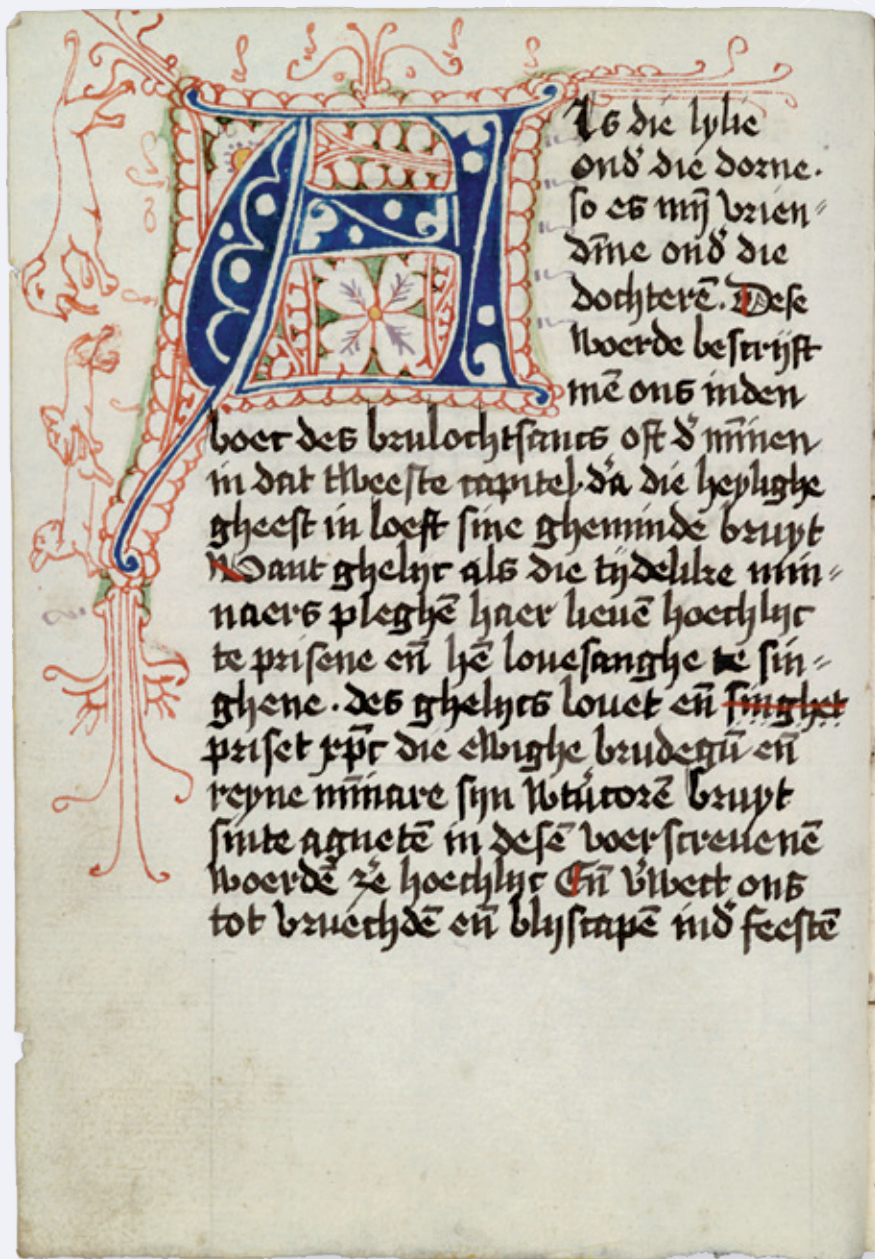
En een vanden buede-
 ren die maer een ouge
 en hadde hy tuste haer
 ansicht. all weenende
 ende alsoe sien als hy
 haer gheschiet soe
 waert hem sijn ouge
 weder ghesien. En
 doen alle die bruedere
 die daer waren sanghen
 watter gheschiet was
 soe loefden si gode en
 dankten hem wies dat
 e goede dinghen sijn
 En sy woerden seer ge-
 steret ende ghesicht
 Ende sy groeuense inder
 vader graf. Ende haer
 vader gaff allet dat hy
 hadde ter kercken en
 ten hospitalen en in
 dien clooster. En hy
 lieede weder in dien
 clooster en gaff daer
 dmerste deel van sijn
 goede den bruederen.
 En hy scriff in die sel-
 ue celic daer Eufrosina
 ghesworen was. Ende
 hy waert in die selue
 kercke begrauen daer
 sy lach. En hy leefde
 in heilighen leuen. 20.

Jaer. en onse heer haer
 dene en men groeff
 neuen sijnre dochter.
 En die daghe dat sy
 verschieden die viere
 die monnen inden
 clooster tot in desen da-
 ghe en leefden ende
 dankten gode den va-
 der ende sijnen sone
 ihu xpm en den he-
 lighen gheest dien-
 der ende glorie is alle-
 lyck en ommekeer.
 Amen. Hier met
Eufrosinen leuen uit.

Hier eyndet der vader
 boeck dat volstreue
 en gheeyndt waert Inc
 iaer onse heeren dusent
 vierhondert en lee-
 op sinte blasus dach
 des heilighen bisscops
 en merkeleers.
 lieue broedere bidt
 voer mich om gods wille

Dit boeck hoort toe den
 broedere vander derd
 orden sinte fransca
 monenda. Zeperen.

Laatste pagina van *Der vader boec* (Middelnederlandse vertaling van *Vitae patrum*).
 Maastricht, Begaarden, 1470. Het colofon, geschreven in rode inkt, is van de hand van
 de 'Servaeskopiist' die vraagt om een gebed. Daaronder is een latere bezittersnotitie
 toegevoegd van het begaardenklooster Zeperen. Den Haag, KB, 133 E 5. f. 185v.

Dat prijel der heyligher maecht sinte Agneten.
 Maaseik, Regularissen S. Agnes, ca. 1500.
 Den Haag, KB, 73 H 29, f. 8v.

73 H 31

Vand gheboertē ons herē ihū xⁱ

Qua noc-
 te clamor
 factus est
 ecce spon-
 sus venit
 Scribitur
 Machi xxv
 ca. **M**o-

ne brueder dese woerde be-
 senft ons die heylige euan-
 gelist sūte machi in sy-
 nen xxv capitel Ende mo-
 gen zeer wael become tot
 ten loue dis heyligen tegē-
 wordigen hoechtits Ende
 beduden aldus voel in dyt-
 schen. In der nyddernachte
 is een zoepen gedaen siet

Pas twee jaar later blijkt er toch weerstand te zijn in Limburg tegen deze gang van zaken. Het Limburgse kamerlid baron Michiels van Verduynen meldde zich begin 1842 bij de Koninklijke Bibliotheek. Hij had van het Limburgse gouvernement het verzoek gekregen deze zaak te onderzoeken en bepleitte nu de restitutie 'deswegens reclamen van de kant der vorige bezitters.'¹⁸ Joannes Augustinus Paredis, dan apostolisch administrateur van het vicariaat Limburg, verzocht op 31 december 1842 de boeken toe te wijzen aan het Seminarie te Roermond, een verzoek dat steun kreeg van de toenmalige gouverneur van Limburg.

Holtrop, de bibliothecaris van de KB, antwoordde al op 4 januari 1843. Het waren, zo schreef hij, geen waardevolle boeken. Ze waren inmiddels verdeeld over de hele collectie (en dus moeilijk terug te vinden) en bovendien ging het om verouderde theologische kennis: de studenten in Roermond zouden er niets aan hebben. Holtrop liet aan de Minister weten dat hij wel wat dubbele exemplaren uit zijn collectie naar Roermond wilde sturen die van meer relevantie waren, 'werken die voor een R.C. Seminarie van dadelijk nut kunnen zijn'.¹⁹ Dat gebeurde ook, maar geen daarvan was afkomstig uit de Collectie Maastricht.

De deplorabele collectie, als we op het oordeel van de toenmalige bibliothecarissen af moeten gaan, is verspreid geraakt maar is door het onderzoek van Jan Deschamps, Jos Hermans en anderen steeds beter in beeld gekomen. Gekeken naar de handschriften geeft ze een prachtig beeld van de rijke cultuur in kloosters uit het voormalige 'Departement de la Meuse inférieure', waartoe Nederlands en Belgisch Limburg en een gedeelte van Noord-Brabant behoorden. In de Collectie Maastricht

treffen we handschriften afkomstig uit zeker acht Maastrichtse kloosters en kerken, waarvan in elk geval elf uit het begaardenklooster. Verder zijn er onder meer handschriften afkomstig uit Hasselt, Tongeren en Sint-Truiden. De grootste groep Limburgse handschriften behoorde tot de collectie van het Sint-Agnesklooster te Maaseik. Ruim vijftig bevonden zich in de kisten: 37 gingen naar Den Haag, 16 naar Utrecht en 1 naar Groningen. Ook in andere bibliotheken bevinden zich zeker 35 handschriften uit dit klooster in Maaseik, 16 daarvan in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel.²⁰ Bij de opheffing van de kloosters in 1797 is een deel van de boeken door de toenmalige overheid geconfisqueerd en terecht gekomen in het gouvernement en in Brussel. Maar het waren chaotische tijden, en een deel van de bibliotheken moet zijn verkocht of ontvreemd door wie toegang had tot dat plotsklaps verweesde erfgoed.

Collecties verspreid

Collecties uit kloosters, die vaak hun wortels in de middeleeuwen hadden, raakten op allerlei manieren op drift. Twee fasen uit de geschiedenis zijn daarbij van grote betekenis geweest, zo is in de literatuur te lezen (en zo kwam het hiervoor al kort ter sprake): de Reformatie in de zestiende eeuw en de Franse tijd omstreeks 1800. De Reformatie heeft op tal van plaatsen in de Nederlanden huisgehouden, maar heeft de kloosters in het huidige Limburg minder getroffen (al zijn er, denk aan de kartuizers in Roermond, dramatische uitzonderingen)²¹. De Beeldenstorm heeft er minder sporen nagelaten dan in andere regio's en de opheffing van kloosters door het nieuwe protestantse gezag bleef beperkt tot de gewesten die deel uitmaak-

18 Hermans, 'Elf kisten boeken uit het gouvernementsgebouw te Maastricht', 114.

19 Hermans, 'Elf kisten boeken uit het gouvernementsgebouw te Maastricht', 115.

20 Deschamps, 'Handschriften uit het Sint-Agnesklooster te Maaseik'. Zie ook K. Stoker en T. Verbeij, *Collecties op orde. Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden*. Dl. 2: *Repertorium*, Leuven 1997, 261-288.

21 K. Pansters (red.), *Het geheim van de stilte. De besloten wereld van de Roermondse kartuizers*, Zwolle 2009, 72-74.

Die hystorie of dat leven met die geslechten der glorioser heiliger vrouwen Sancta Anna. Roermond, Bisschoppelijk Museum (in beheer bij het Bonnefantenmuseum Maastricht), 00725BM. Handschrift afkomstig uit de Collectie Guillon, in 1874 aangekocht uit diens collectie door Jos Habets; overgegaan naar de Bisschoppelijke Bibliotheek.

ten van de jonge Republiek. In het gewest Gelre (grotendeels samenvallend met het huidige Gelderland) leidde dat vanaf 1578, toen Jan van Nassau aantrad als stadhouder, tot de confiscatie van kloosters met bijbehorende landerijen, veelal gepaard gaand met de vernietiging van gebouwen en roerende goederen. Het Gelderse Overkwartier, dat onder meer de noordelijke helft van de huidige provincie Limburg besloeg, kende een andere geschiedenis. De oorlog van de Republiek met Spanje liet talrijke vaak wrede sporen na, maar tot een algehele opheffing van de kloosters kwam het niet. De gemeenschappen bleven bestaan en kenden vaak een bloeiend leven in de zeventiende en achttiende eeuw. Maar met de komst van de Fransen was het ook hier gedaan: kloosters werden opgeheven en

het bezit werd genationaliseerd. Dat hield doorgaans in dat de gebouwen herbestemd werden en vaak als kazerne of paardenstal dienst gingen doen. De bibliotheken en andere roerende goederen werden in beslag genomen. Ze kwamen terecht in Brussel, waar ze nu deel uitmaken van de collectie van de Koninklijke Bibliotheek, op een kamertje op de derde etage van het Maastrichtse gouvernement, maar ook in tal van particuliere collecties. Hoe dit precies is verlopen, verdient gedegen onderzoek: wat werd er verkocht op veilingen en via handelaars, wat werd door mensen die toegang hadden tot de collecties achterover gedrukt, wat werd vergeten en bleef achter in de gebouwen die inmiddels een heel andere bestemming hadden gekregen?

Een deel van de handschriften uit Limburgse kloosters ontkwam aan inbeslagname door de Fransen omdat er eerder al, in 1783, kloosters werden opgeheven door de Oostenrijkse keizer Jozef II, die contemplatieve orden verbod. Zo verging het de kartuizers in Roermond, die zich in 1369 in die stad vestigden. Over hun bibliotheek en de omgang met boeken in de gemeenschap, schreef Peter Thissen een indrukwekkende studie die duidelijk maakt dat het kloosterleven er in de achttiende eeuw bloeide. Daaraan kwam abrupt een einde toen het klooster in 1783 werd opgeheven. Een belangrijk deel van de boeken uit de toen ontmantelde kloosterbibliotheek werd overgebracht naar Wenen, waar ze een plaats kregen in de Hofbibliotheek, die nu deel uitmaakt van de Österreichische Nationalbibliothek, al kwamen er ook boeken elders terecht.²²

Maagdendries

Vrijwel alle Limburgse kloosters zijn opgeheven aan het einde van de achttiende eeuw. Wat er gebeurd is met de boeken uit die kloosters is nog maar zeer ten dele onderzocht. Soms werd een belangrijk deel van de collectie in beslag genomen, opgeslagen en ondergebracht in institutionele bibliotheken. Zo ging het onder meer met de collecties van de Roermondse kartuizers en het Sint-Agnesklooster te Maaseik. Het boekenbezit uit andere kloosters is volledig verspreid geraakt, wellicht omdat het meteen na de opheffing te koop is aangeboden, misschien ook omdat door gebrek aan toezicht op het roerende erfgoed belangstellenden meenamen wat hen de moeite waard leek. Zo moet het gegaan zijn met de boeken uit Maagdendries, een Maastrichts tertiariersklooster.²³ Uit dit convent zijn zestien handschriften bekend, tegenwoordig verspreid over

elf collecties: drie bevinden zich in de Koninklijke Bibliotheek Den Haag, drie in de Koninklijke Bibliotheek Brussel, twee in het Historisch Centrum Limburg te Maastricht, en verder telkens één in de universiteitsbibliotheken van Amsterdam, Leiden en Nijmegen, in de KANTL te Gent, in het Historisches Archiv Keulen, in het Bonnefantenmuseum Maastricht (collectie LGOG), in Museum Catharijneconvent Utrecht en in de Maurits Sabbebibliotheek Leuven. Slechts twee, beide nu in de Koninklijke Bibliotheek Den Haag, bevonden zich in een van de kisten in het gouvernementsgebouw.

De overlevering van deze handschriften is niet alleen heel verspreid, het ontbreekt in de meeste gevallen ook aan ondubbelzinnige aanwijzingen voor de herkomst van de boeken. In de publicatie die ik vorig jaar wijdde aan het gebedenboek van Catharina Bonen (Nijmegen, UB, Hs. 610) en andere Maagdendries-handschriften, heb ik laten zien dat de toeschrijving aan het Maastrichtse klooster vaak gebaseerd is op diverse indicaties: colofons en eigendomsnotities (die een sterke aanwijzing vormen maar slechts in een enkel geval ondubbelzinnige toeschrijving toestaan), de identificatie van kopiïsten, de kalender, een specifieke Maastrichtse stempelband, de decoratie en de inhoud. Door verschillende aanwijzingen te combineren bleek het mogelijk een solide basis te geven aan de gedeeltelijke reconstructie van het boekenbezit uit Maagdendries. En omdat we een scherper beeld hebben gekregen van dat wat de nu bekende handschriften bindt, is het te verwachten dat bij verder onderzoek handschriften opduiken die nog niet zijn herkend als afkomstig uit dit klooster. Voor dergelijke verspreide collecties is het uitermate zinvol

22 P. Thissen, *Cel en wereld. Kartuziers en boeken in Roermond (1376-1783)*, Leuven 2014.

23 Deze paragraaf is gebaseerd op J. Oosterman, 'Het gebedenboek van Catharina Bonen (Nijmegen, UB, Hs. 610). De rijke gebedscultuur in Limburgse vrouwenkloosters', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, Jaarboek 2021 (deel 157), 85-134.

Weert, Klooster van de minderbroeders, kloostergang.

de inmiddels toegeschreven handschriften digitaal samen te brengen in een virtuele collectie. Dit vergt samenwerking van verschillende instellingen en coördinatie en liefst ook een gezamenlijk onderzoeksprogramma. Juist dan kan digitalisering van middeleeuwse handschriften meer betekenen dan alleen het faciliteren van onderzoek op afstand.

De grootste collectie

De grootste collectie middeleeuwse handschriften die heden ten dage binnen de grenzen van de provincie Limburg bewaard wordt, bevindt zich sinds de jaren 1990 in het Gemeentemuseum te Weert en is afkomstig van de minderbroeders (of franciscanen) te Weert. De collectie telt ruim veertig middeleeuwse handschriften.²⁴ Deze orde kreeg in de tweede helft van de twin-

24 Volgens de inventarisatie van Medieval Manuscripts in Dutch Collections (<https://www.mmdc.nl/>) gaat het om 41 handschriften (en fragmenten van nog drie handschriften), de BNM-I (<https://bnm-i.huygens.knaw.nl/>) vermeldt 42 handschriften.

hier beghinne die be-
 artaulen vander pas-
 sien ons heren.

Laspice et fac
 secundū exem-
 plar quod a-
 bi monstratū
 est in monte.
 Exodi capitulo vi-
 cesimo quinto.

Sich inwart en
 doet nae den ex-
 emplar dat dij
 opten berch bewijst
 is. Xpus is in die hei-
 lighe scriftuer een
 berch gheheite om die
 hoehat sijner ouer-
 werdigher volcome-
 hat. Ende nu op dese
 tijt alre meest om dz
 hij anden cruce verhe-
 uen was is een berch
 gheheite oūmits sū-
 re heiligher verdien-
 ten sijner passien en
 sijner costelyker doot
 In desen berch dat is
 inden ghecruyste xpo
 is ons huden op dese
 dach een exemplar be-
 wijst dat wij van bin-
 nen hē sijn sculdich
 aen te sien en vlijtich

van buten nae te volghē
 mit den leuen. want tē
 is eenen keersten mīschē
 niet ghenoedich crastū ge-
 cruyst van buten al-
 leen aen te sien want
 dat dede oec die ioede en
 heiden dien cruysten.
 mer oec behoert hē na-
 den bewijsden exemplar
 inden leue en inde wer-
 ken nae te volghē. En
 dat is daer een peghe-
 lijc ghelocutch mīschē
 toe vermaent wort in
 desen worden. Sich in-
 wart en doe na dien
 exemplar des līdens
 ons heere dat mit eenē
 werdelijken medelijde
 van binnē ouer te den-
 ken. En doch nae dē ex-
 emplae mitten leuen
 vlijtich nae te volghen.
 beide dat aensien ende dz
 volghen leert ons sinte
 peter daer hij seit. Xpus
 is voer ons ghepassijc
 dat sal mē inwart mitte
 oghen des herten ouer-
 sien. En heest v een ex-
 empel achter ghelaten
 op dat ghy sijne voet-
 stappen nae volghē sount.

◀ Begin van Jordanus van Quedlinburg, *Die LXV artikelen vander passien ons heeren ihesu cristi*. Bovenaan de pagina is, vermoedelijk in de achttiende eeuw, een bezittersnotitie aangebracht. Weert, Gemeentemuseum / Museum W, Hs. CMW 38.

▲ Getijdenboek, Delft, ca.1460-1510. Weert, Gemeentemuseum / Museum W, Hs. CMW 5.

tigste eeuw, zoals vrijwel alle ordes en congregaties, te maken met een sterk dalend aantal religieuzen. Het klooster in Weert werd in die jaren de zetel van het provinciaal waar de archieven en de centrale bibliotheek waren ondergebracht. Zo kwamen de meest kostbare boeken samen in één verzameling. Die werd later ondergebracht in en uiteindelijk overgedragen aan het Gemeentemuseum, sinds enkele jaren Museum W. Deze collectie handschriften, relatief onbekend en niet heel intensief onderzocht, bevat alles wat we in een kloosterbibliotheek verwachten: liturgische boeken, devotieboeken met preken en soms heel uitvoerige geestelijke traktaten, twee handschriften met het *Leven van Franciscus*, een kroniek met necrologium. Limburgse boeken zijn in de minderheid. Van de ruim veertig handschriften die deze collectie telt, zijn er zeven of acht afkomstig uit Limburg, waarvan er vier gemaakt zijn in en bestemd waren voor de begaarden te Maastricht.²⁵ De boeken uit dat klooster zijn bijna even verspreid geraakt als die uit Maagdendries. We vinden ze tegenwoordig verder in Den Haag (de boeken uit het gouvernementsgebouw), Brussel, Groningen, Leiden, Cambridge, Sint-Truiden, Uden en Maastricht.²⁶ Maar naast de Limburgse handschriften zijn er in Weert vooral heel veel handschriften uit Holland, waarbij vooral Delft met zes handschriften goed vertegenwoordigd is, maar er zijn ook boeken die gemaakt zijn in Den Bosch, Deventer, Zwolle, Arnhem en Brugge. Het gaat hier overduidelijk niet om boeken die al van oudsher in één klooster verzameld waren, maar om handschriften die vermoedelijk groten-

deels in de twintigste eeuw zijn samengebracht, afkomstig uit diverse huizen van de eigen orde, geschonken door geestelijken en leken ten behoeve van de franciscanen, zoals dat ook het geval moet zijn geweest met de bibliotheek van Wittem.

De grootste collectie handschriften in Limburg is dus maar nauwelijks Limburgs als gekeken wordt naar de middeleeuwse oorsprong van de boeken, maar kan inmiddels zonder voorbehoud tot het Limburgse erfgoed gerekend worden. Ze zijn er terecht gekomen door de gang die de geschiedenis heeft genomen, waarbij kloosterordes hun collecties hebben samengevoegd, verplaatst en (in vrijwel alle gevallen) overgedragen aan niet-religieuze instellingen om het behoud ervan zeker te stellen. Dat een van die collecties in Limburg terecht is gekomen, doet recht aan de geschiedenis van die provincie.

Begrijpen en tonen

Meer dan elders in Nederland zijn in Limburg kloosters en andere katholieke instellingen blijven bestaan tot aan het einde van het Ancien Régime. Maar hoewel we uit verschillende bronnen weten hoe rijk de bibliotheken toen waren, over de boeken is verrassend weinig bekend. Niet alleen is er veel verloren gegaan, maar bovendien zijn de collecties verspreid geraakt en lange tijd nauwelijks herkend als Limburgs erfgoed. Door het pionierswerk van Jan Deschamps, die in 1954 de catalogus schreef bij de 'Tentoonstelling van Middelnederlandse handschriften uit de beide Limburgen' in Hasselt, is duidelijk geworden hoe rijk de

25 De Limburgse handschriften zijn CMW 14 (missaal, bisdom Keulen), CMW 28 (Bonaventura, Leven van St Franciscus, Mnl., Hasselt), CMW 34 (Pseudo-Bonaventura-Ludolphiaanse leven van Jezus; Mnl., Limburg o.g.v. taal), CMW 36 (Gebedenboek, kalender voor het bisdom Keulen; Ripuarisch), CMW 37 (Cassianus: Collationes patrum, Mnl., Maastricht, begaarden), CMW 38 (Jordanus van Quedlinburg, Mnl., Maastricht, begaarden), CMW 39 (Hendrik Herp, Spiegel der volcomenheit; etc., Maastricht, begaarden), CMW 41 (Leven van Jezus, Mnl., Maastricht, begaarden)

26 Stoker en Verbeij, *Collecties op orde*, dl. 2, 288-296.

productie en overlevering van Limburgse handschriften was, maar ook hoe verspreid ze zijn geraakt.²⁷ De tentoonstelling was een doorslaand succes en moest verlengd worden, en specialisten koesteren de catalogus van Deschamps nog altijd, maar dat heeft niet kunnen verhinderen dat het grootschalige verdwijnen van boeken uit Limburg in de late achttiende en vroege negentiende eeuw ertoe heeft geleid dat we maar nauwelijks een samenhangend beeld hebben van de Limburgse boekproductie. Terecht schrijft Jos Hermans aan het einde van zijn artikel over de elf boekenkisten: 'Door de verspreiding van de Maastrichtse collectie is beslist een hindernis ontstaan voor de systematische bestudering.'²⁸

De kennis en het besef van het bestaan van een omvangrijke middeleeuwse boekencultuur in wat nu Limburg is, is onvoldoende aanwezig terwijl juist die cultuur een fascinerend licht kan laten schijnen op het toegewijde leven in Limburgse kloosters en kerken gedurende vele eeuwen, zowel in de Middeleeuwen als in de Moderne Tijd. De paters in Wittem en hun toewijding aan die indrukwekkende bibliotheek, verdienen evenveel aandacht als de zusters van Maagdendries in de vijftiende en zestiende eeuw. Als we hun boeken beter begrijpen, komen we dichterbij de mensen uit het verleden. Het levert verhalen op waaraan wij ons kunnen spiegelen.

De boeken uit de Limburgse collecties van eertijds zijn verspreid geraakt en opgenomen in nieuwe bibliotheken die vaak nauwelijks iets te maken hebben met de collecties waaruit ze zijn voortgekomen. Om te begrijpen waarom die

boeken gemaakt zijn en hoe ze gefunctioneerd hebben, moeten we op zoek naar die vroegere context en naar die eertijdse samenhang, naar de relaties tussen boeken uit eenzelfde klooster, uit één stad, uit kloosters die nauwe onderlinge relaties onderhielden (zoals Maagdendries en Sint-Agnes in Maaseik). Om dat te bewerkstelligen kunnen we ze in elk geval virtueel samenbrengen: de handschriften en vroege gedrukte werken uit Maagdendries en de Maastrichtse begaarden, de boeken van de kartuizers uit Roermond, maar ook de boeken (voor zover bekend) die veertig jaar opgeborgen en vergeten lagen in elf kisten in het gouvernementsgebouw. Uiteraard zou het ook de moeite waard zijn die boeken nog eens fysiek samen te brengen, zoals dat in 1954 in Hasselt gebeurde, om de glorie van de boekproductie uit de late Middeleeuwen te laten zien, om te vertellen over de eeuwenlange omgang met die boeken in kloosters en kerken, en de aandacht te vestigen op het verhaal over de opheffing van kloosters en de nonchalante omgang met een schat aan boeken, en de vanzelfsprekendheid waarmee dat Limburgse erfgoed werd toegeëigend door bibliothecarissen in Den Haag, Utrecht en Groningen.

27 Deschamps, *Tentoonstelling van Middelnederlandse handschriften uit beide Limburgen*. Zie ook G.I. Lieftinck, 'Middelnederlandse handschriften uit beide Limburgen', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 72 (1954), 184-200.

28 Hermans, 'Elf kisten boeken uit het gouvernementsgebouw te Maastricht', 116.

Bibliografie

- Biemans, J.A.A.M., *Boeken voor de geleerde burgerij. De stadsbibliotheek van Amsterdam tot 1632* (Nijmegen 2019).
- Deschamps, J., *Tentoonstelling van Middelnederlandse handschriften uit beide Limburgen. Catalogus* (Hasselt 1954).
- Deschamps, J., 'Handschriften uit het Sint-Agnesklooster te Maaseik', in: *Album Dr. Christiaan Mathieu Bussels* (Hasselt 1967), 167-194.
- Dols, J. Oosterman en E. Roodenbrug, C., 'Hemelse boeken. De Collectie Redemptoristen en de Universiteitsbibliotheek Nijmegen', in: *Impressie. Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed* 27 (2020), 38-40.
- Gumbert, P., 'De datering van het Haagse handschrift van de "Limburgse sermoenen"', in: E. Cockx-Indestege en F. Hendrickx (red.), *Miscellanea neerlandica. Opstellen voor dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*. Dl 1 (Leuven 1987) 167-181.
- Hermans, J., 'Elf kisten boeken uit het gouvernementsgebouw te Maastricht. Lotgevallen van de Limburgse handschriften en oude drukken, gevonden in 1839', in: E. Cockx-Indestege en F. Hendrickx (red.), *Miscellanea neerlandica. Opstellen voor dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*. Dl 1 (Leuven 1987) 105-143.
- Kienhorst en A. Poirters, H., *Book collections as archaeological sites. A study of interconnectedness and meaning in the historical library of the Canonesses Regular of Soeterbeeck [...]* (Turnhout 2023).
- Kok, J.A. de, *Acht eeuwen minderbroeders in Nederland. Een oriëntatie* (Hilversum 2007).
- Laeven, A.H., 'Mijlpalen van een bibliothecariaat. De universiteitsbibliotheek Nijmegen tussen 1965 en 1995', in: *Capita Selecta uit de geschiedenis van de Universiteitsbibliotheek Nijmegen. Aangeboden aan mr. G.G.A.M. Pijnenborg bij zijn afscheid als bibliothecaris* (Nijmegen 1995) 45-69.
- Lieftinck, G.I., 'Middelnederlandse handschriften uit beide Limburgen', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 72 (1954) 184-200.
- Monteiro, M., *Gods Predikers. Dominicanen in Nederland (1795-2000)* (Hilversum 2008).
- Oosterman, J., 'Het gebedenboek van Catharina Bonen (Nijmegen, UB, Hs. 610). De rijke gebedscultuur in Limburgse vrouwenkloosters', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 157 (2021) 85-134.
- Oostrom en D. Hogenelst, F. van, *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen* (Amsterdam 1995).

- Ovenden, R., *Burning the books. A history of knowledge under attack*. (Londen 2020).
- Rensch, J. van, 'Tussen 'vandalisme' en 'la manie de tout conserver.' Limburgse archieven in een revolutionaire tijd.', in: *Tijdschrift voor geschiedenis* 133 (2020) 499–522.
- Scheepsma, W., *De Limburgse sermoenen* (ca. 1300). *De oudste preken in het Nederlands* (Amsterdam 2005).
- Stooker en T. Verbeij, K., *Collecties op orde. Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden*. Dl. 2: Repertorium (Leuven 1997).
- Thijssen, J., 'Verdwijnen van kerkelijk boekenbezit betekent cultuurerosie voor Limburg', in: *Limburg Vandaag* 8 (1976) nr. 9, 13-16 en nr. 10, 13-17.
- Thissen, P., *Cel en wereld. Kartuizers en boeken in Roermond (1376-1783)* (Leuven 2014.)

Taken away and recovered

On medieval manuscripts from Limburg monasteries

Monastic libraries have been scattered throughout history by dissolution or destruction of monasteries, by sale, or by bequest when the library proved too great a burden for the monastic community. This contribution describes the fortunes of Limburg monastic collections on the basis of some specific examples, paying particularly close attention to medieval manuscripts. The 'Maastricht Collection' concerns the books that were found in the Maastricht 'gouvernement' building in 1839 and ended up in the Royal Library in The Hague and the university libraries of Utrecht and Groningen. The library of the Wittem monastery went to the Nijmegen University Library in 1975, as part of the sale of fourteen collections of the Redemptorists. The medieval manuscripts of the Dutch province of the Franciscans just ended up in Limburg and are now part of the collection of Museum W in Weert. Research on collections and their fate is important to know more about medieval book culture in Limburg. Digital presentation and reconstruction are an important means to this end.